

อุทกสีมา: วิวัฒนาการแพขนานสู่อุโบสถกลางน้ำในวัฒนธรรมล้านนา*

ฐาปนกรม์ เครือระยา
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “อุโบสถกลางน้ำในวัฒนธรรมล้านนา” มีวัตถุประสงค์เพื่อเก็บรวบรวมรูปแบบและลักษณะของอุโบสถกลางน้ำเพื่อจำแนกประเภทและอายุสมัย รวมไปถึงรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ เพื่อให้เห็นสภาพการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางด้านคติความเชื่อ เทคนิคการตกแต่ง รวมถึงลักษณะของอุโบสถกลางน้ำที่เปลี่ยนไป ซึ่งองค์ความรู้ที่ได้จะสามารถนำไปใช้ในการสร้างและอนุรักษ์ รวมถึงสร้างความเข้าใจของหน้าที่การใช้งานที่ถูกต้องพร้อมผลักดันให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ลักษณะการวิจัยเป็นเชิงคุณภาพสำรวจลงพื้นที่ซึ่งมีวิธีการศึกษาในเชิงปฏิบัติการร่วมกับคนในชุมชน ทั้งการสอบถามรายละเอียดสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม บันทึกภาพรายละเอียดต่างๆ แล้วนำข้อมูลที่ได้นำวิเคราะห์ช่วงอายุกลุ่มช่างและเทคนิคการสร้างรวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางบริบทด้านต่างๆ

ผลการศึกษาเบื้องต้นพบว่ารูปแบบอุโบสถกลางน้ำในวัฒนธรรมล้านนา (8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน รวมไปถึงส่วนหนึ่งของเมืองเชียงตุง รัฐฉาน สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และเมืองเงิน แขวงไชยบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว รวมทั้งสิ้นจำนวน 33 ตัวแบบ โดยแบ่งออกเป็น “ชาตยะสระ” หรือ “หนองโปลา” จำนวน 10 แห่ง และ “อุโบสถที่เป็นตัวอาคารกลางน้ำ” อีกจำนวน 23 หลัง สำหรับประเทศไทย พบในเขตจังหวัดลำปาง จังหวัดลำพูน จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดพะเยา จำนวน 17 หลัง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา รัฐฉาน เมืองเชียงตุง จำนวน 4 หลัง และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แขวงไชยบุรี เมืองเงิน จำนวน 2 หลัง ทำให้สามารถจำแนกประเภทและอายุสมัยในส่วนของอุโบสถกลางน้ำที่เป็นตัวอาคารอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-26 รูปแบบและลักษณะของอุโบสถกลางน้ำ ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าวได้นำมาวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางด้านคติความเชื่อ เทคนิคการตกแต่ง การจำแนกประเภทของอุโบสถ รวมถึงการเปลี่ยนไปของค่านิยมการใช้อุโบสถกลางน้ำในแต่ละยุคสมัย ซึ่งองค์ความรู้ที่ได้นั้นสามารถนำไปใช้ในการสร้างและอนุรักษ์ รวมถึงผลักดันให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นในอนาคต

คำสำคัญ: อุทกสีมา | อุทกสีมา | อุโบสถกลางน้ำ

*
บทความนี้ ส่วนหนึ่งได้ข้อมูลจากการลงพื้นที่โครงการวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาของชุมชนไทเมืองเชียงตุง รัฐฉาน สหภาพเมียนมา และชุมชนแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยศูนย์โบราณคดีภาคเหนือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีพ.ศ.2552 และส่วนหนึ่งได้ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลอุโบสถน้ำในวัฒนธรรมล้านนา ระหว่างปีพ.ศ.2553 ถึงปัจจุบัน

Udakukkhepa Sima: Evolution of a raft to an ordination halls in the pond of Lanna culture*

Thapakon Kruaraya

Faculty of Liberal Arts, Meajo University

ABSTRACT

The study had been conducted with the purpose of collecting information about styles and characteristics of ordination halls constructed in a pond. They were classified into types, period of construction, special characteristics in each. They were also analyzed their changes in their method of beliefs, decorating techniques, and features. Eventually, this data analysis will be advantageous to form a guideline for a conservation plan. It also provides right understanding about roles or functions of ordination halls. From this phenomenon, it can be led to the promotion of ordination halls in the pond as local heritages. This research is based on qualitative research. including surveying, interviewing locals, group discussion and taking photographs.

The study found that there are thirty-three ordination halls pond in Lanna or eight provinces in northern Thailand. They were also found in Kengtung, Shan state, Myanmar. and Muang Meuxng, Chai Buri, Laos. Among these thirty-three halls, ten are cata-pond and twenty-three are ordination halls. In Thailand, seventeen ordination halls were found in Lampang, Lamphun, Chiang Mai, Chiang Rai and Phayao. There also four examples in Kengtung and two in Muang Meuxng, Chai Buri, Laos. After classifying their types and periods of construction, These case studies were built during the 18^m-20^m centuries.

Keywords: Udakukkhepa sima | Ordination halls built in the middle of the pond.

* A part of data used in this paper comes from a research survey under the research project of Buddhist comparative art in Shan community, Kengtung, Myanmar and Mea Tha community in Lampang conducted by the Northern Archaeology Center: NAC, Chiang Mai University in 2009. The author also did a survey of ordination halls in Lanna culture from 2010 to present.

1. ความหมายและชนิดของสีมา

คำที่เกี่ยวข้องกับ “การกำหนดขอบเขตดินแดนของอุโบสถในพุทธศาสนา” นั้นมีหลายคำ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“สีมา” หมายถึง ขอบเขตดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญ (ที่สุดของพระสงฆ์) (คู่กับอุโบสถ) ใช้เป็นที่ทำสังฆกรรม (Pra Kittiwong, 2005: 43)

“พัทธสีมา” หมายถึง เขตแดนที่สงฆ์กำหนดขึ้นเอง ตั้งอยู่บนแผ่นดิน ใช้สิ่งต่างๆ เป็นเครื่องหมายหรือเครื่องหมายขอบเขตสีมา เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ จอมปลวก ศิลา เป็นต้น ส่วนมากใช้ศิลา ทำเป็นแท่งกลมหรือแปดเหลี่ยมเพราะมันคงกว่าอย่างอื่น เช่น สีมาของวัดโพธารามมหาวิทยาลัย อารามหลวงเชียงใหม่ สีมาของวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เชียงใหม่ เป็นต้น

“อพัทธสีมา” หมายถึง เขตชุมนุมที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดขึ้นเอง แต่ถือเอาเขตที่กำหนดไว้ตามปรกติของบ้านเมือง อาจจะเป็น เขตบ้าน ตำบล แม่น้ำ นิคม

“วิสุงคามสีมา” หมายถึง อาณาเขตหรือบริเวณส่วนหนึ่งภายในวัดที่พระเจ้าแผ่นดินประกาศ พระราชทานให้แก่สงฆ์ การสร้างอุโบสถจะต้องสร้างภายในเขตวิสุงคามสีมาที่ได้รับพระราชทานเท่านั้น และการสร้างนิมิตเครื่องหมายขอบเขตบริเวณพัทธสีมารอบอุโบสถก็ต้องอยู่ในเขตของวิสุงคามสีมา ทั้งนี้ ขนาดของสีมานั้นจะต้องอยู่ในพุทธบัญญัติโดยให้สงฆ์กำหนดขนาดสีมาตามความจำเป็น ไม่ให้เล็กหรือใหญ่เกินไป ขนาดเล็กสุดให้พระสงฆ์เข้านั่งหัตถบาท (นั่งตรงยื่นแขนออกไปจับตัวของอีกรูปหนึ่งได้) ได้ไม่ต่ำกว่า 22 รูป เพราะการทำสังฆกรรมบางอย่างต้องใช้พระสงฆ์ 21 รูป ขนาดใหญ่ที่สุดไม่เกิน 3 โยชน์ (Pra Kittiwong, 2005: 45)

“อุทกสีมา” หมายถึง สีมาที่กำหนดเขตขึ้นในน้ำ จัดเป็นอพัทธสีมาชนิดหนึ่ง แบ่งตามลักษณะของน้ำที่กำหนดขึ้นเป็น “อุทกสีมา” (อ่าน อุ-ทะ-กะ-สี-มา) หรือ “อุทกุกเขปสีมา” (อ่าน อุ-ทะ-กุก-เข-ปะ-สี-มา)

2. สีมากลางน้ำ

“สีมากลางน้ำ” จากเอกสารทางศาสนาให้ข้อมูลว่าเกิดขึ้นตั้งแต่พุทธกาล ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำริไว้ในพระวินัยการบวชภิกษุสาวก ถึงข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ รวมไปถึงสถานที่ในการอุปสมัชฌ์ของสาวกทั้งหลาย โดยกล่าวถึงว่า “.....สถานที่อันควรแก่การทำพิธีกรรมสังฆกรรมของสงฆ์ สถานที่หนึ่งในนั้นคือแม่น้ำ ที่สามารถกำหนดให้เป็นหลักสีมาได้....” ดังนั้นตามพระบรมพุทธานุญาต การผูกสีมาน้ำจึงเป็นการทำเพื่อทำสังฆกรรมของพระสงฆ์อีกทางหนึ่ง (Sunthorn, 2006: 6)

ขอบเขตของน้ำจะใช้แทนก้อนหิน ไม้ เพื่อเป็นหลักเป็นเครื่องหมายให้พระสงฆ์รับทราบว่าเป็นเขตสีมาที่ได้รับอนุญาตให้เป็นเขตของพิธีกรรม คือ พื้นที่บริเวณดังกล่าว ทั้งนี้ “สีมาน้ำ” มีชื่อตาม พระวินัยว่า “อุทกสีมา” หมายถึง “เขตที่ใช้น้ำเป็นแดน” กำหนดเขตแดนช่วงวงน้ำสาบด้วยกำลังปานกลางของชายหนุ่ม โดยพระสงฆ์จะประชุมกับบนเรือหรือแพซึ่งผูกติดกับหลักในน้ำหรือทอดเสมอลำน้ำ แต่อยู่ห่างจากตลิ่งช่วงวงน้ำสาบ ในภาษาบาลีมีคำที่ใช้แสดงถึงการใช้น้ำ เป็นเขตแดน 3 แบบ (Sunthorn, 2006: 6) คือ

แบบที่หนึ่ง “นทีสีมา” แปลว่าใช้แม่น้ำเป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรม ในอดีตล้านนา ก็มีการใช้แม่น้ำสายหลักของเมือง เช่น น้ำปิงและน้ำวัง เป็นต้น

แบบที่สอง “มหาสมุทรหรือทะเล” ที่ปรากฏหลักฐานเป็นชื่อเรียกเท่านั้น แต่ไม่เคยมีปรากฏว่ามีการใช้มหาสมุทรเป็นเขตแดนอุโบสถ

แบบที่สาม “ชาตสระ” หมายถึง บริเวณสระน้ำที่เกิดจากธรรมชาติ หรือคนช่วยกันขุดขึ้น แล้วผูกแพยึดไว้กลางน้ำ ซึ่งต่อมาก็มีพัฒนาการเป็นการสร้างอุโบสถไว้ตรงกลางสระน้ำเหตุผลในการทำอุโบสถไว้ตรงกลางน้ำเพื่อให้เห็นเขตที่ชัดเจน และไม่มีสัตว์ร้ายเข้าไปรบกวนพระสงฆ์ขณะประกอบพิธีกรรม

ทั้งนี้ ผูกแพหรือสร้างอาคารกลางแม่น้ำ ใช้แม่น้ำเป็นแดนเพื่อไม่ให้บุคคลอื่นเข้าไปรบกวนขณะทำสังฆกรรม เพราะหากมีบุคคลอื่นล่องล้าเข้าไปในเขตพิธีกรรม ถือว่าวิบัติให้เป็นโมฆะไปและต้องมีการเริ่มต้นใหม่ ดังนั้นการใช้อุโบสถกลางน้ำสำหรับทำสังฆกรรมจึงช่วยให้พิธีกรรมไม่ถูกรบกวนและดำเนินไปด้วยความราบรื่น โดยนทีสีมานั้นจะต้องมีระยะห่างจากฝั่งไม่น้อยกว่าการ วกน้ำสาตไปโดยรอบแห่งบุรุษผู้มีกำลังปานกลางสาตไปไม่ถึงสีมานั้น

สำหรับการยึดในกรณีผูกแพขนานนั้น จะต้องทอดสมอหรือผูกกับหลักยึดไว้กลางน้ำหรือผูกกับต้นไม้ที่เกิดขึ้นในน้ำ จะผูกกับกิ่งของต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บนตลิ่งที่ยื่นลงไปแม่น้ำไม่ได้ จะทำบันไดยื่นหรือทอดไปหาแพได้ แต่ตอนสวดสมมติสีมาและช่วงทำสังฆกรรมจะต้องดึงบันไดออก ไม่ให้พาดหรือสัมผัสกับส่วนหนึ่งส่วนใดของแพขนาน โดยจะใช้เรือหรือแพเคลื่อนที่เป็นสีมาทำสังฆกรรมไม่ได้

“อุทกสีมา” จึงเป็นการสมมุติสีมาแบบอพยพสีมา คือ ไม่มีหินสีมากั้นแสดงเขตแดนแต่จะใช้น้ำเป็นเครื่องหมายเขตแดน จากเดิมที่สมมุติสีมาบนเรือหรือบนแพขนานกลางแม่น้ำ หนองน้ำหรือสระน้ำ ทั้งที่เป็นโดยธรรมชาติและการขุดโดยมนุษย์ อันเป็นแบบแผนในการปฏิบัติสังฆกรรมของพระสงฆ์ตั้งแต่อดีตกาล ดังปรากฏตามเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่างๆ

สำหรับในคติท้องถิ่น ถือเป็นการบวชภิกษุสงฆ์ที่มีความบริสุทธิ์มากที่สุด สะท้อนความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาผ่านการแสดงออกของพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับลังกา (Sunthorn, 2006: 7) และได้รับความนิยมสูงสุดในอดีตกาล ซึ่งในล้านนาเองก็ถือเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมาดั่งจนเป็นอัตลักษณ์ของพิธีอุปสมบทที่มีวาจาเปกขะ อันเป็นพิธีอุปสมบทที่สมมุติสีมาบนแพขนานกลางแม่น้ำ ด้วยเหตุนี้ชายล้านนาที่ผ่านการบวชและลาสิกขาบทออกมาเป็นฆราวาสจึงเรียกกันว่า “ชานาน” หรือ “หนาน” อันหมายถึงผู้ที่ผ่านการอุปสมบทบนแพขนานในอุทกสีมานี้เอง

การอุปสมบทด้วยวิธีสมมุติอุทกสีมาซึ่งมีมาแต่โบราณนี้สามารถพบเห็นได้ตามวัดเก่าที่มีแม่น้ำไหลผ่านก็จะผูกแพขนานในแม่น้ำสายนั้น หรือถ้าวัดไหนไม่มีแม่น้ำไหลผ่าน ก็จะมีขุดสระน้ำหรือใช้หนองน้ำตามธรรมชาติ เรียกว่า “ชาตสระ” เช่น หน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม วัดป่าต้นกุ่มเมือง จังหวัดลำปาง และสระน้ำหลังวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น การอุปสมบทด้วยวิธีดังกล่าวนี้ได้เลือนหายไปจากวัฒนธรรมล้านนา เพราะความยากลำบากและซับซ้อนในการผูกแพพิธีสีมาและการถอนพัทธสีมาหลังเสร็จพิธี

3. ความแตกต่างระหว่างอุทกสีมากับพัทธสีมา

“อุทกสีมา” หรือ “สีมากกลางน้ำ” มักจะสมมติขึ้นเฉพาะกิจในการทำสังฆกรรมแต่ละครั้ง เมื่อจะทำสังฆกรรมครั้งหนึ่งก็ทำพิธีสวดสมมติครั้งหนึ่ง โดยกำหนดเอาเวลาที่สงฆ์นั่งหัตถบาอยู่เท่านั้น พอลุกจากที่หรือละหัตถบาาก็เป็นอันสิ้นสุดเขตสีมานั้น จะใช้ใหม่ก็ต้องสมมติขึ้นใหม่ ในการสมมติอุทกสีมาแต่ละครั้งไม่ต้องสวดถอน เพราะถือว่าเป็นสถานที่บริสุทธิ์อยู่แล้ว แม้จะเคยทำอุทกสีมา ณ สถานที่เดียวกันมาก่อนก็ถือว่าอายุแห่งอุทกสีมานั้นหมดไปแล้วกลายเป็นแม่น้ำ มหาสมุทร หรือหนองน้ำในสภาพปกติไปแล้ว ในสมัยโบราณจึงนิยมทำสังฆกรรมในอุทกสีมา เพราะเชื่อว่าบริสุทธิ์มากกว่าพัทธสีมา (Prayutto, 1997: 138)

สำหรับการทำพัทธสีมา ต้องสวดถอนพื้นที่เสียก่อน เกรงว่าพื้นที่นั้นเป็นบริเวณสีมาที่ถูกสมมติมาก่อน จะทำให้สีมาที่สมมติขึ้นทีหลังใช้ไม่ได้ เพราะเป็นสีมาสังกะระ (สีมาที่คาบเกี่ยวกัน) ถือว่าเป็นสีมาวิบัติ การทำสังฆกรรมใดๆ บนสีมาวิบัติ ก็เป็นกรรมวิบัติด้วยทั้งหมด

ทั้งนี้ในปีพ.ศ.2449 พระสงฆ์เชียงใหม่ถูกรวบรวมการปกครองเข้ากับส่วนกลาง ได้รับขนบธรรมเนียมพิธีกรรมต่างๆ จากสยาม ภายใต้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ทำให้การอุปสมบทแบบอุทกสีมาเริ่มหมดความนิยม เพราะมีการขอพระราชทานวิสุงคามสีมา เพื่อผูกเป็นพัทธสีมา และการใช้ลูกนิมิตแบบกลมก็ถูกนำมาใช้ในเขตล้านนาจนถึงยุคปัจจุบัน (Wongsurawat, 2010: 43-44)

4. อุโบสถล้านนากับวัฒนธรรมการใช้ในอดีต

จากการศึกษาโบสถ์หรืออุโบสถในล้านนานั้น พบว่าจะแบ่งออกเป็น 2 แบบ แบบแรกเป็น “โบสถ์หัวหมวด” และแบบที่ 2 คือ “หนองโบสถ์” ซึ่งมีพัฒนาการมาเป็นโบสถ์น้ำหรือที่เราเรียกว่าอุทกสีมานั่นเอง

แบบที่ 1 โบสถ์หัวหมวด คือ โบสถ์ที่พระสงฆ์ใช้สำหรับทำสังฆกรรมร่วมกัน ซึ่งจะมีโบสถ์เป็นเครื่องหมายเขตบริสุทธิ์ล้อมรอบ อาคารที่เป็นตัวโบสถ์อีกชั้นหนึ่ง โดยจะกำหนดบริเวณทิศทั้ง 8 และฝั่งไว้ตรงกลาง รวมทั้งหมด 9 แห่ง คติแต่เดิมโบสถ์ใช้ในการประชุมสังฆกรรม เช่น การสวดปาติโมกข์ประจำทุกๆ 15 คำ การรับภิกษุ ส่วนพิธีอื่นๆ ที่เป็นประเพณีประจำปีมักจะกระทำในวิหาร(พระครูนิมิตวรรธธรรมเจ้าอาวาสวัดศาลาลหลวง, สัมภาษณ์)

การใช้พระอุโบสถร่วมกัน ปรากฏในลักษณะของระบบการจัดหัวหมวดอุโบสถ หรือหัวหมวดวัด¹ ที่มีการรวบรวมตั้งแต่อดีตตามจารีตแบบล้านนา ซึ่งหัวหมวดอุโบสถ² มักจะตั้งอยู่ในที่สาธารณะ เช่น กลาง

¹ ในอดีตเขตการปกครองสงฆ์จะแบ่งเป็นหัวหมวดวัด หัวหมวดหนึ่งจะมีประมาณ 7-10 วัด ซึ่งจะเป็นจำนวนต่อ 1 หัวหมวดอุโบสถ ที่ใช้อุโบสถร่วมกันในการทำสังฆกรรม

² หัวหมวดอุโบสถ คือ อุโบสถส่วนกลางที่มีวัดที่เป็นสมาชิกรวมกันหลายๆวัด ขึ้นอยู่กับการแบ่งเขตการปกครองของพระสงฆ์ของล้านนาในอดีต โดยมีประมาณ 7-10 วัด ต่อ 1 หัวหมวดอุโบสถ ดังนั้น พื้นที่ตั้งอุโบสถของหัวหมวดอุโบสถ จึงจะต้องตั้งในที่ที่สัญจรไปมาได้สะดวกระหว่างชุมชนหลายๆชุมชนในหัวหมวดอุโบสถดังกล่าว ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นพื้นที่กลางทุ่งนาของชุมชนนั้นๆ พื้นที่ว่าท้ายบ้านบ้าง โดยส่วนใหญ่จะเลือกให้เป็นพื้นที่สาธารณะ ที่ห่างไกลจากหมู่บ้าน เพื่อความสะดวกในการทำสังฆกรรมสงฆ์

ทุ่งนาท้ายหมู่บ้านของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เป็นต้น โดยหัวมวดอุโบสถนั้น จะต้องมีส่วนที่สามารถสัญจรไปหาชุมชนโดยรอบได้ เช่น หัวมวดอุโบสถวัดสะลง หัวมวดอุโบสถวัดสบเปิง และหัวมวดอุโบสถวัดกลางดอนไฟ เป็นต้น ซึ่งการลงหัวมวดอุโบสถในแต่ละครั้งนั้น พระสงฆ์ สามเณรในหัวมวดอุโบสถนั้นๆ จะต้องมาประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน โดยโบสถ์ดังกล่าวจะไม่ใช้ในการบวชพระแต่อย่างใด

แบบที่ 2 หนองโบสถ์ หรือหนองอุโบสถ มีลักษณะเป็นหนองน้ำที่ขุด หรือหนองน้ำธรรมชาติบริเวณใกล้ๆ กับวัด ใช้การผูกแพขนานเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางสังฆกรรมเป็นการชั่วคราว เพราะถือเป็นพื้นที่ที่ศักดิ์สิทธิ์มากกว่าโบสถ์บนบก ตามคติแบบแผนของนิกายลังกา “สิงหลภิกขุ” เช่นเดียวกับที่พบที่กรุงสุโขทัย และหัวเมืองเขตล้านนาในอดีตที่ได้รับอิทธิพลมาจากลังกา – พม่ารามัญ

จากตำนานการสถาปนานิกายสวนดอก หรือนิกายสิงหลรุ่นแรกของล้านนา เมื่อครั้งพระมหาสวามีอุทุมพร พระเถระชาวมอญแห่งนครพัน (เมาะตะมะ) ไปสืบพระศาสนาที่ลังกา ขากลับมาเมืองมอญ ปรากฏว่าพระภิกษุมรณภาพไปรูปหนึ่ง เหลือเพียง 4 รูปทั้งตัวท่าน จึงไม่ครบองค์คณะที่จะบวชพระภิกษุใหม่ได้ พระมหาสวามีอุทุมพร จึงนำพระพุทธรูปมาตั้งแทนพระภิกษุที่มรณภาพไปเพื่อจะบวชลูกศิษย์ให้ครบกลางทะเลนั่นเอง เมื่อถึงเมืองมอญแล้วก็จะครบองค์สงฆ์บวชให้กุลบุตรชาวเมืองพันได้ แต่กรณีนี้ถูกโจมตีจากนิกายป่าแดงว่า เป็นการบวชที่ไม่ถูกต้องจึงทำให้นิกายสวนดอกไม่มีภิกษุที่แท้จริงสักรูปเดียว (Prayutto, 1997: 145)

ส่วนนิกายป่าแดงหรือนิกายสิงหลรุ่นสอง นิกายนี้เกิดหลังนิกายสวนดอกถือตัวว่าบริสุทธิ์มากกว่า ดังปรากฏในตำราชินกาลมาลีปกรณ์บันทึกไว้ว่า ในสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน ได้มีพระเถระชาวเชียงใหม่ 25 รูป พระเถระชาวเมืองลพบุรี 8 รูป และพระเถระรามัญร่วมไปด้วย 1 รูป ไปเมืองลังกา มีพระมหาญาณคัมภีร์เป็นต้นนิกาย ได้ไปอุปสมบทใหม่ในอุทกสีมาที่แม่น้ำในเมืองกัลยาณี ใกล้กรุงโกฏฐ เมืองหลวงของลังกาขณะนั้น (ปัจจุบันอยู่ใกล้กับกรุงโคลัมโบ) เมื่อปีพ.ศ. 1968 เมื่อท่านกลับมาล้านนาแล้วก็ทำการประกาศว่าได้รับการบวชที่ถูกต้องกว่านิกายสวนดอกเป็นเหตุให้เกิดการวิวาทะหว่างสองนิกายอย่างรุนแรง ยาวนานหลายรัชกาลพระเจ้าแผ่นดินล้านนา (Prayutto, 1997: 147)

สืบต่อในสมัยของพระเจ้าติโลกราช ซึ่งถือว่าเป็นยุคหนึ่งที่มีความเจริญสูงสุดของพุทธศาสนาในล้านนา พระองค์มีจิตใจเลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นอันมาก โปรดให้พระเถระชั้นผู้ใหญ่ “...มีพระมหาเถรเมธังกรญาณและพระมหามังคลลีลวงค์เป็นประมุข....อุปสมบทกุลบุตรประมาณ 500 คนที่ทำฐานหลวงใน แม่น้ำพิงค์เมื่อเดือนยี่...” (Sunthorn, 2006: 20)

ในสมัยพระเจ้าพระเมืองแก้ว มีพระราชประสงค์จะทำการอุปสมบทในเมืองเชียงใหม่ ทรงสนับสนุนทุกนิกาย จึงนิมนต์คณะสงฆ์ทั้ง 3 คณะ คือนิกายจามเทวี (ทองถิ่น) นิกายสวนดอก (จากลังกาผ่านเข้ามอญ) และนิกายป่าแดง (จากลังกาผ่านสุโขทัย) มีพระมหาเถระ เจ้าอาวาสวัดมหาโพธารามเป็นประธาน โดยผูกเรือขนานเป็นแพ (คาดว่าบริเวณเกาะดอนแท่นกลางแม่น้ำโขง) แล้วบวชพระบนนั้นในนิกายทั้ง 3 จำนวนถึง 1,600 รูป เป็นต้น (Sunthorn, 2006: 22)

ภาพที่ 1: อุทกเขปสีมา หรือแพโบสถ์น้ำ ที่ใช้เป็นสถานที่อุปสมบทหน้าวัดกัลยาณิ นครโคลัมโบ ประเทศศรีลังกา

ที่มา: หนังสือลักษณะไทย. หน้า 164.

ส่วนเมืองสุโขทัยนั้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19–20 มีวัดสระศรีซึ่งตั้งอยู่กลาง “*ตระพังตระกวน*” ซึ่งเป็นสระน้ำขนาดใหญ่ ทั้งนี้ เจดีย์ทรงระฆังของวัดเป็นหลักฐานที่แสดงถึงการรับพุทธศาสนาจากลังกาของสุโขทัย นอกจากนี้ อุโบสถที่ตั้งอยู่กลางสระน้ำได้แสดงถึงแนวคิดที่สัมพันธ์กับลังกา ในประเด็นเรื่องการบวชโดยใช้น้ำในความหมายของความบริสุทธิ์ของขอบเขตที่กั้นไว้เป็นเขตสำหรับให้พระสงฆ์ทำสังฆกรรม เรียกว่า “*นทีสีมา*” หรือ “*อุทกสีมา*” เช่นเดียวกัน

อนึ่ง ในตำนานในอดีตถือความบริสุทธิ์เรื่องสีมาบนแผ่นดินกันอย่างมาก ตัวอย่างเช่น กรณีของวัดสวนดอกที่ต้องถอนแล้วปลูกสีมาใหม่ถึง 6 ครั้ง จึงนิยมบวชกันกลางน้ำมากกว่า เช่นที่แม่น้ำวัง เมืองลำปาง แม่น้ำปิง เมืองทริภุชชัย ทำน้ำกาดกุมกาม เกาะดอนแท่น เมืองเชียงแสน เป็นต้น

นอกจากนี้ในเมืองมอญสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงพิจารณาว่าที่เมืองหงสาวดีมีการกำหนดสีมาที่หลากหลาย และทรงเห็นว่าไม่น่าจะบริสุทธิ์เพราะเกิดสีมาวิบัติ ควรจะสถาปนาคณะสงฆ์ที่บริสุทธิ์เสียใหม่ จึงส่งพระภิกษุไปสืบพระศาสนาที่ลังกา พระเจ้าแผ่นดินลังกาทรงรับเป็นเจ้าภาพผูกแพในแม่น้ำกัลยาณิแล้วบวชพระสงฆ์มอญเหล่านั้นกลางน้ำ เมื่อบวชแล้วก็กลับมาเมืองหงสาวดี แต่พระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงเห็นว่าจะสร้างสีมาน้ำเดียวจะพบปัญหาเดิม คือ ระดับน้ำขึ้นลงไม่เหมาะจะทำชาตสระสำหรับบวช ควรจะสร้างสีมาให้เป็นหลักแหล่งโดยไม่ควรมีขนาดใหญ่นักเพื่อง่ายในการบำรุงรักษา ในการนั้น จึงเกิดการปักสีมาขึ้นบริเวณใกล้กับพระธาตุมุเตา เรียกว่า “*วัดมหากัลยาณสีมา*” ถือกันว่าเป็นสีมาที่ถูกต้องที่สุดแห่งหนึ่ง (Bunnak, 2006: 127-160) ซึ่งต่อมาได้มีการพัฒนาโดยการสร้างเป็นอาคารถาวรไว้เป็นในลักษณะของอาคารกลางน้ำเป็นอุโบสถกลางน้ำใช้สำหรับบวชพระและทำสังฆกรรมต่างๆ ซึ่งถือเป็นการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและสันนิษฐานว่าได้มีความสัมพันธ์กับอุโบสถกลางน้ำที่ปรากฏในตำนานนั่นเอง

ตามพระวินัยเรื่องสีมานั้น อนุญาตให้อุปโลกน์สีมาได้หลายรูปแบบ ทั้งที่สร้างขึ้นมาจากและอาศัยสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ ซึ่งลัทธิรับเอาพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์เข้ามา จึงนิยมการใช้อุทกสีมาตามแบบลังกา ซึ่งมีทั้งแบบที่สร้างถาวรและแบบที่อุปโลกน์ชั่วคราว แบบที่อุปโลกน์ชั่วคราวนั้นเรียกว่า “แพขนาน” ส่งผลทำให้พระภิกษุที่ได้รับการบวชนแพขนาน จะถูกเรียกขานว่า “ตุ้ขนาน” เมื่อลาสิกขาไป คำว่า “ขนาน” จึงเป็นคำนำหน้านามของผู้ที่ลาสิกขาไป (Tumtong, 2017: 221)

จากการสำรวจข้อมูลรูปแบบอุโบสถ หรือโบสถ์ในลัทธิ โดยอ้างอิงข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลและจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โดยศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อปีพ.ศ.2553 พบว่า อุโบสถ์ในลัทธิสามารถแยกและจำแนกได้อีกมาก ตามบันทึกพิสดาร³ โบราณที่พบที่วัดพระหลวง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ที่เขียนเป็นภาพว่าด้วยรูปแบบอุโบสถ์ สถานที่ตั้ง และลักษณะต่างๆ ที่สามารถใช้สถานที่นั้นสร้างอุโบสถได้ เช่น อุโบสถ์ที่มีคูน้ำล้อมรอบรูปสี่เหลี่ยม อุโบสถ์ที่มีคูน้ำล้อมรอบรูปวงกลม อุโบสถ์ที่มีต้นไม้ใหญ่ล้อมรอบในแต่ละทิศ และแต่ละด้านรูปสี่เหลี่ยม อุโบสถ์ที่อยู่กลางน้ำ และอุโบสถ์ที่อยู่ในถ้ำ เป็นต้น

เมื่อปี พ.ศ. 2445 ได้เกิดพระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (Wongsurawat, 2010: 43-44) มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าอยู่หัวฯ ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกันว่า มีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงสังฆมณฑล ให้เจริญคุณสมบัติมั่นคงสืบไปในพระศาสนา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติไว้สืบไป โดยหมวดที่มีผลกระทบต่อรูปแบบอุโบสถในลัทธิ คือ หมวดที่ 3 ว่าด้วยเรื่องวัด ตามมาตรา 5 วัด กำหนดตามพระราชบัญญัตินี้เป็น 3 อย่าง คือ พระอารามหลวงอย่าง 1 อารามราษฎร์อย่าง 1 ที่สำนักสงฆ์อย่าง 1

1. พระอารามหลวง คือวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง หรือทรงพระกรุณาโปรดให้เข้าจำนวนในบัญชี นับว่า เป็นพระอารามหลวง

2. อารามราษฎร์นั้น คือ วัดซึ่งได้พระราชทานวิสุงคามสีมา แต่มิได้เข้าบัญชีว่า เป็นวัดหลวง

3. ที่สำนักสงฆ์ คือ วัดซึ่งยังมิได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา⁴

ด้วยเหตุนี้ วัดที่ถูกกฎหมายในยุคนั้น คือวัดที่ได้รับการพระราชทานวิสุงคามสีมา ถือเป็นเขตที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานแก่พระสงฆ์เป็นการเฉพาะเพื่อใช้สร้างอุโบสถโดยประกาศเป็นพระบรมราชโองการที่ที่พระราชทานแล้วจะมีเครื่องหมายเป็นเครื่องบอกเขต เครื่องหมายนี้เรียกว่า นิमित โดยภายในวิสุงคามสีมานิยมสร้างโรงอุโบสถไว้เพื่อทำสังฆกรรม

³ เอกสารโบราณ ใช้กระดาดสาทำเป็นพับๆ คล้ายกับสมุดข่อยในภาคกลาง ออกเสียงว่า “ปี่ปสา”

⁴ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ (ร.ศ. 121)”. ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 19, แผ่นที่ 13, 16 มิถุนายน ร.ศ. 121, หน้า 213.

ภาพที่ 2: อุโบสถกลางน้ำ วัดเกรณา หมู่บ้านเกรณา ภาพที่ 3-4: ภาพบันทึกพิภพสาโบราณที่พบที่วัดพระหลวง อำเภอสว่างเม่น จังหวัดแพร่ ว่าด้วยรูปแบบอุโบสถน้ำต่างๆ ในล้านนา

ดังนั้นการที่จะได้เป็นอุโบสถถูกต้องตามพระวินัยนั้นจะต้องได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ก่อนแล้วพระสงฆ์ประชุมพร้อมกันสวดถอนพื้นที่ทั้งหมดในเขตสีมานั้นเพื่อให้แน่ใจว่าจะไม่เป็นสีมาเก่า เรียกว่าถอนสีมา หลังจากนั้นจึงสวดประกาศให้เป็นพื้นที่นั้นเป็นสีมา เรียกว่า ผูกสีมา ทำดังนี้จึงจะเป็นสีมาหรือเป็นอุโบสถถูกต้องตามพระวินัย

จะเห็นได้ว่า พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ถือเป็นสิ่งที่กระทบต่อระบบหัวอุโบสถของวัฒนธรรมล้านนาโดยตรง เป็นสาเหตุให้ระบบหัวอุโบสถเสื่อมลงเรื่อยมา วัดในกลุ่มหัวอุโบสถก็ต่างสร้างอุโบสถกันเองไว้ภายในวัดเพื่อขอพระราชทานที่วิสุงคามสีมาเป็นวัดที่ถูกกฎหมายตามเกณฑ์สยาม⁵ บางวัดที่ไม่มีพื้นที่ ก็มักจะใช้วิหารเดิมที่มีอยู่ทำการสวดถอนพื้นที่เพื่อถอนสีมา แล้วค่อยผูกสีมาใหม่โดยใช้วิหารหลังเดิมที่มีอยู่⁶ พบในหลายวัดในจังหวัดลำปาง เช่น วัดบุญวาทย์วิหาร วัดพระเจดีย์ขาวหลัง วัดศาลาหม้อ เป็นต้น ด้วยเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้หัวอุโบสถซึ่งเป็นอุโบสถส่วนรวมของหลายๆชุมชนไม่ได้รับการใช้งาน และถูกทิ้งร้างไป รูปแบบการใช้อุโบสถจึง

⁵ ในวัฒนธรรมล้านนา งานสถาปัตยกรรมที่สำคัญและบ่งชี้ว่าเป็นวัด คือ วิหาร ซึ่งต่างจากวัฒนธรรมภาคกลางที่ต้องมี อุโบสถ

⁶ พระครูปัญญาศีลวิมล (2560, 7 มีนาคม). ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดลำปาง วัดท่าผา อำเภอกะคา จังหวัดลำปาง. สัมภาษณ์.

เปลี่ยนไป กล่าวคือ การอุปสมบทที่ถูกต้อง จะต้องทำพิธีอุปสมบทภายในอุโบสถที่ผูกพัธสีมาเท่านั้น ซึ่งแต่ละชุมชนก็ได้สร้างอุโบสถแบบนี้ไว้เกือบทุกวัด จึงทำให้การแยกอุโบสถสำหรับการทำสังฆกรรมสงฆ์ และอุโบสถสำหรับการอุปสมบทแบบในอดีตหายไปจนถึงปัจจุบัน

โดยสรุปการใช้อุโบสถน้ำ หรืออุทกสีมา นั้น ส่วนใหญ่มักจะใช้เฉพาะการอุปสมบทหรือ “เบิกต์” เท่านั้น โดยนิยมสร้างเป็นแพไม้แบบชั่วคราว หรืออุปโลกัน (ผูกเสมา) เกาะทรายกลางแม่น้ำ และเมื่อเสร็จพิธีจึงจะทำการถอนอุโบสถนั้นเสีย มีส่วนน้อยที่จะสร้างเป็นอุโบสถกลางหนองน้ำใกล้วัดหรือในวัด ซึ่งปัจจุบันก็ยังพอมีหลักฐานหลงเหลือให้เห็นบ้าง ส่วนการทำสังฆกรรมอื่นๆ เช่น การฟังปาฏิโมกข์ หรือ พิธีถวายผ้ากฐินจะใช้อุโบสถบก บางครั้งเรียก “โฮงอุโบสถ” (Tumtong, 2017: 221) หรือ “พัธสีมา” โดยจะสร้างเป็นอาคารถาวร และมีก้อนหินวางเป็นหมุดหมายเขตของสีมานั้น ดังนั้นพุทธศาสนาในแบบวัฒนธรรมล้านนาจะใช้อุโบสถทั้งสองแบบนี้ควบคู่กันเสมอ โดยอุโบสถบกนี้แต่เดิมหนึ่งตำบลจะมีเพียงอุโบสถเดียวเท่านั้น โดยแต่ละวัดจะมารวมตัวกันทำสังฆกรรม เรียกว่า “หัวหมวดอุโบสถ” ต่อมาเมื่อมีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ว่าด้วยเรื่องวัดบัญญัติว่า วัดจะต้องขอวิสุงคามสีมา จึงทำให้แต่ละวัดในภาคเหนือต้องสร้างอุโบสถเป็นของตนเอง เนื่องด้วยที่ดินทั้งหมดถือเป็นกรรมสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ ต้องขอพระราชทานมาเพื่อให้ที่ดินเป็นของวัดเป็นพื้นที่ของฝ่ายพุทธจักร

ปัจจุบันมีอุโบสถที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาอยู่ประจำทุกวัด จึงทำให้การอุปสมบทหรือการทำสังฆกรรมในอุทกสีมาไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป แต่ก็ยังคงเหลือไว้ซึ่งรูปแบบงานสถาปัตยกรรมของอุโบสถกลางน้ำให้เห็นบ้างตามแหล่งชุมชนชนบทที่ยังคงรูปแบบการใช้อุโบสถกลางน้ำอยู่ เช่นในอำเภอป่าซาง อำเภอเถลิ่ง จังหวัดลำพูน อำเภอสันป่าตอง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอแม่ทะ อำเภอเมืองปาน และอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง เป็นต้น

5. การศึกษาอุโบสถกลางน้ำในวัฒนธรรมล้านนา

จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่ารูปแบบอุโบสถกลางน้ำใน 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน รวมไปถึงส่วนหนึ่งของเมืองเชียงตุง รัฐฉาน สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และเมืองเงิน แขวงไชยบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว รวมทั้งสิ้นจำนวน 33 ตัวแบบ โดยแบ่งออกเป็นชาตสระหรือหนองโบสถ์จำนวน 10 ตัวแบบ และอุโบสถที่เป็นตัวอาคารกลางน้ำจำนวน 23 ตัวแบบ ในภาคเหนือของไทยพบที่จังหวัดลำปาง จังหวัดลำพูน จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย จำนวน 17 หลัง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา รัฐฉาน เมืองเชียงตุง จำนวน 4 หลัง และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แขวงไชยบุรี เมืองเงิน จำนวน 2 หลัง และโดยมีรูปแบบดังต่อไปนี้

1. หนองโบสถ์ หรือ หนองอุโบสถ จะเป็นในลักษณะของสระน้ำที่เกิดจากธรรมชาติหรือสระที่คนช่วยกันขุดขึ้น ซึ่งหนองโบสถ์ที่พบในล้านนานั้น มักจะมีขนาดใหญ่และไม่เล็กจนเกินไปขอบข้างโดยรอบจะมีการก่ออิฐและฉาบปูนในยุคหลังเพื่อป้องกันการทะลุของหน้าดิน โดยสามารถพบที่จังหวัดลำปาง ได้แก่ วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาการาม วัดหัวข่วง วัดป่าต้นกุ่มเมือง อำเภอเมือง เป็นต้น ส่วนในจังหวัดเชียงใหม่ พบที่วัดสวนดอก วัดเชียงใหม่ วัดพระสิงห์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ วัดช้างคำน้อย อำเภอหางดง เป็นต้น

ในการใช้หนองโบสถ์นี้ จะใช้ในการอุปสมบทบวชพระเท่านั้นการเตรียมงานจะมีการผูกแพที่มีขนาดความกว้างพอประมาณกับจำนวนพระอุปปัมา พระคู่สวด และบุคคลที่เข้าพิธีอุปสมบท โดยจะผูกแพให้ห่างจากขอบชาตสระหรือหนองโบสถ์ประมาณ 1 วักน้ำ แล้วค่อยผูกเสมาขึ้นใหม่ต่อการใช้แต่ละครั้ง และเมื่อใช้บวชเสร็จแล้ว ก็จะมีการถอนเสมานั้นออกหลังจากพิธีการเสร็จ การทำเช่นนี้ก็เพื่อให้สีมานั้นบริสุทธิ์

2. อุโบสถกลางน้ำ จะเป็นลักษณะของอาคารที่สร้างไว้ตรงกลางสระน้ำ ซึ่งสระดังกล่าวเป็นสระแบบขุดโดยมนุษย์ หรือหนองน้ำที่เกิดตามธรรมชาติ เหตุผลในการทำอุโบสถไว้ตรงกลางน้ำ เพื่อให้เห็นเขตที่ชัดเจนและไม่มีสัตว์ร้ายเข้าไปรบกวนขณะพระสงฆ์กำลังประกอบพิธีกรรม ส่วนใหญ่จะเป็นที่อาคารเล็กๆ ดูเรียบง่ายแต่ถูกต้อง ซึ่งต่อมาได้มีการพัฒนาโดยการสร้างเป็นอาคารถาวรไว้เป็นลักษณะของอาคารกลางน้ำ จากเดิมเป็นอาคารไม้ และได้รับการบูรณะและพัฒนาเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน โดยสามารถพบเห็นอุโบสถน้ำที่ทำจากไม้แบบโบราณในหลายๆ แห่ง ซึ่งมีสภาพที่สมบูรณ์ เช่น ที่วัดพุทธเอ็น อำเภอมะแมร์ วัดท่าข้าม อำเภอมะแมร์ จังหวัดเชียงใหม่ วัดพระบาทมิ่งเมือง และวัดน้ำใจ อำเภอมะแมร์ จังหวัดลำปาง และ ที่วัดยางบัว ในเขตภูพาน เมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา เป็นต้น

จากการสำรวจรูปแบบงานสถาปัตยกรรมในเขตอำเภอมะแมร์ จังหวัดลำปาง สามารถพบเห็นอุโบสถน้ำได้ที่วัดน้ำใจ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส ประชิดกำแพงวัดทางด้านตะวันออก อุโบสถน้ำในลักษณะนี้เรียกว่า อุทกสีมา ซึ่งในอดีตอาจจะเป็นในลักษณะของ “ชาตสระ” หรือหนองอุโบสถ ที่ใช้สำหรับผูกแพขนานในการอุปสมบทก็ได้ ซึ่งปัจจุบันอาคารหลังนี้สร้างขึ้นเมื่อราวปี พ.ศ. 2534 แทนอุโบสถหลังเดิม (ภาพที่ 7) โดยยังคงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเดิมไว้ มีจารึกบนแผ่นทองเหลืองปิดตั้งอยู่ริมสระน้ำ ความว่า

“.....อุโบสถกลางน้ำอุทกทุกเขปสีมาวัดน้ำใจนี้ หลังเก่าอายุประมาณ 320 ปี อยู่ในสภาพขึ้นคร่ำหลุโหดพัง พระสังฆเจ้าปลุกทางกระทำสังฆกรรม จุลศักราช 1353 ตัว ปีกดง เดือน 6 แรม 14 ค่ำ เม็ง วันพฤหัสบดี ไทยวันเก่าเมิด วันที่ 14 เดือน มีนาคม พุทธศักราชได้ 2534 ตัว ภายในมีพระอธิการสมสุข สิริธโร เจ้าอาวาสวัดน้ำใจ ภายนอกมีนายบุญศรี เครือยศ ผู้ใหญ่บ้านน้ำใจเป็นเจ้า พร้อมด้วยกรรมการวัดและคณะศิษยานุศิษย์ ร่วมกับศูนย์วัฒนธรรมโรงเรียนลำปางกัลยาณี ได้เลิกลอนอุโบสถน้ำหลังเก่า วางศิลาฤกษ์ยกแปลงอุโบสถน้ำหลังใหม่ พระธรรมธชยอดยั้งญาณิสโร ได้ชักชวนนางสาววินดา บุญเจิม เมืองนครราชสีมา นางเพ็ญพันธ์ สิงห์เสมานนท์ เมืองราชบุรี เป็นปฐมมูลครัทธานำภินมาทอดถวายพร้อมปัจจัยเป็นกองทุนบูรณะอุโบสถน้ำ ร่วมกับคณะครัทธาวัดน้ำใจ คณะอาจารย์โรงเรียนลำปางกัลยาณี

ภาพที่ 5: หนองอุโบสถ หรือชาตสระที่เหลืออยู่ ของวัด ภาพที่ 6: หนองอุโบสถ หรือชาตสระ ของวัดป่าต้นกุ่ม
ช่างคำน้อย อำเภอมะแมร์ จังหวัดเชียงใหม่ เมือง อำเภอมะแมร์ จังหวัดลำปาง

คณะนักศิลปินกบฏชาวเมืองลำปาง เมืองนครราชสีมา เมืองราชบุรี เมืองเชียงใหม่ เมือง
พะเยา เมืองอื่นบ่อาจจับบ่เลี้ยง อุโบสถน้ำนี้สำเร็จบรมล ะทำการฉลองในจุลศักราช
ได้ 1354 ตัว ปีล่วงเม็ด เดือน 6 ออก 12 ค่ำ เม็ง วันอาทิตย์ ไทยวันกตยี่ วันที่ 15 เดือน
มีนาคม พุทธศักราชได้ 2535 ตัว.....”⁷

พระอุดมธรรมทิน เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน (พ.ศ. 2558) ได้อธิบายความเป็นมาไว้ในหนังสือที่ระลึก
เมื่อครั้งงานฉลองอุโบสถวัดน้ำโจ้หลังนี้ สรุปความได้ว่า จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ นั้น ไม่ทราบปีที่แน่นอน
ในการสร้างวัดหรืออุโบสถ ทั้งในอดีตตำแหน่งที่ตั้งของวัดน้ำโจ้นั้นก็อยู่ห่างจากที่ตั้งปัจจุบันไปทางทิศตะวันออก
ราว 100 เมตร ได้ย้ายมาที่เพราะวัดเดิมถูกไฟไหม้ ปัจจุบันยังคงปรากฏซากของอิฐ หิน ศิลา รวมทั้งพระ
เครื่องและมีเนื้อที่ของวัดมากกว่าปัจจุบัน ชาวบ้านเรียกว่า “วัดห่าง” หรือ “วัดร้าง” ดังนั้นอุโบสถของวัด
หลังเดิมจึงน่าจะสร้างขึ้นมาพร้อมๆหรือภายหลังการสร้างวัด ณ สถานที่ปัจจุบันนี้ หรืออีกแนวคิดหนึ่งก็สร้าง
มาแล้วแต่ครั้งวัดเดิม ดังมีผู้เชี่ยวชาญทางวัตถุโบราณสันนิษฐานว่าอุโบสถกลางน้ำนับถึงปี พ.ศ.2534 น่าจะ
มีอายุถึง 320 ปี (พ.ศ. 2214) เลยทีเดียว

ส่วนอุโบสถกลางน้ำที่พบอีกแห่งในอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง คืออุโบสถกลางน้ำหน้าวัดพระบาท
แม่ไทย (ภาพที่ 9) ซึ่งตั้งอยู่ในสระน้ำนอกเขตกำแพงวัด (เขตพุทธาวาส) ทางด้านตะวันตก บริเวณที่ตั้ง
กล่าวถูกแบ่งแยกไปเนื่องจากการสร้างถนนและกำแพงวัดในช่วงหลัง

อุโบสถกลางน้ำของวัดพระบาทแม่ไทยนี้ ใช้ประกอบพิธีการบวชและการทำสังฆกรรมระหว่าง
พระสงฆ์วัดต่างๆ ในชุมชนละแวกนี้ (หัวหมวดอุโบสถ) จากการสัมภาษณ์ท่านเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน ทราบว่า
อาคารหลังนี้สร้างขึ้นเมื่อราวปีพ.ศ.2488 ในสมัยของหลวงพ่อคำมูล อินทวิชัยโย เป็นเจ้าอาวาส โดยปัจจุบัน
มีป้ายบอกปีที่สร้างปิดอยู่ด้านหน้าของอาคารด้วย (พระครูอุดมธรรมทิน สัมภาษณ์:15 มีนาคม 2551)

ในจังหวัดเชียงใหม่ ยังปรากฏให้เห็นอีกหลายวัด เช่นวัดป่าแดด อำเภอแม่แจ่ม วัดเมืองล้ง อำเภอ
เมือง วัดท่าบุญเรือง อำเภอหางดง วัดแม่กำปอง อำเภอแม่ออน วัดหนองกอกคำ อำเภอเวียงแหง เป็นต้น
แต่วัดที่มีอุโบสถน้ำที่สวยงามและคงคุณค่าด้านงานสถาปัตยกรรมคือ วัดพุทธเอ็น อำเภอแม่แจ่ม จังหวัด
เชียงใหม่ ก่อสร้างเมื่อ 200 ปีมาแล้ว ซึ่งในอดีตพระสงฆ์ในอำเภอแม่แจ่มจะใช้วัดพุทธเอ็นเป็นวัดที่ทำ
พิธีกรรมทางศาสนา ก่อนที่กรมศิลปากรขึ้นทะเบียนอุโบสถน้ำ ซึ่งเป็นอุโบสถกลางน้ำที่หลงเหลือเพียงแห่ง
เดียวในประเทศไทย ในลักษณะของตัวอาคารและที่ตั้งที่มีความสมบูรณ์ทั้งในส่วนของมรดกทางศิลปกรรม
และลักษณะของการสร้างอาคารกลางน้ำที่ชื่อว่า “โบสถ์น้ำ”

จากการเก็บข้อมูลครั้งนี้ พบว่าในอดีต วัดท่าข้าม อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ก็มีอุโบสถน้ำ
ด้วยเช่นกัน แต่ด้วยกาลเวลาทำให้สภาพของงานสถาปัตยกรรมดังกล่าวทรุดโทรมและพังทลายไป กอปรกับ
ความนิยมในการอุปสมบทโดยใช้อุโบสถน้ำนั้นลดความนิยมลง หันกลับมาใช้อุโบสถที่ผูกพัทธสีมาแบบสยาม
จึงทำให้โบสถ์น้ำหลังดังกล่าวถูกรื้อทิ้งไป แต่ยังคงไว้ซึ่งหลักฐานภาพถ่ายโบราณให้เห็นได้ในปัจจุบัน

⁷ วีรศักดิ์ ของเดิม (2551, 20 มีนาคม). นักวิชาการ สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง. ปริวรร.

ภาพที่ 7: สภาพอุโบสถกลางน้ำ วัดน้ำใจ ก่อน ภาพที่ 8: อุโบสถกลางน้ำวัดน้ำใจ (มกราคม พ.ศ. 2532 ก่อนการรื้อถอน 2551)
ที่มา: วัดน้ำใจ อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 9: อุโบสถกลางน้ำวัดพระบาทแม่ไทย ภาพที่ 10: อุโบสถกลางน้ำวัดพุทธเอ็น อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่ (มกราคม พ.ศ. 2559)

ภาพที่ 11: อุโบสถกลางน้ำวัดท่าข้าม อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันรื้อถอนแล้ว ภาพที่ 12: อุโบสถกลางน้ำวัดหนองบัวสด อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ
ที่มา: วัดท่าข้าม อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่

ตัวอย่างจากเมืองเชียงตุงนั้น สามารถพบเห็นอุโบสถกลางน้ำได้บ้าง ซึ่งมีรูปแบบแนวคิดและคติการสร้างเช่นเดียวกับที่พบทั่วไปในล้านนา โดยพบอยู่นอกเขตเมืองเชียงตุงแทบทั้งสิ้น เนื่องจากปัจจุบันชาวเมืองเชียงตุงนิยมสร้างอุโบสถบนบกที่ผูกพัทธสีมามากกว่า และอุโบสถกลางน้ำก็มีความนิยมลดลง เฉกเช่นเดียวกันกับล้านนา ดังนั้นจึงไม่มีความนิยมในการสร้างโบสถ์กลางน้ำอีกต่อไป

อุโบสถกลางน้ำดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พบอยู่ 4 แห่ง คือ วัดบ้านหะ วัดบ้านท่า วัดยางบัว (โบ) และวัดหนองซอน ซึ่งอยู่ในเขตเมืองเชียงตุงแทบทั้งสิ้น ถือเป็นรูปแบบอุโบสถกลางน้ำที่ได้รับอิทธิพลทางคติความเชื่อจากพุทธศาสนานิกายลังกาเดิม โดยยังคงรูปแบบของโครงสร้างงานสถาปัตยกรรมเดิมไว้ ส่วนองค์ประกอบทางศิลปกรรมและเทคนิควิธีการปลูกสร้างล้วนมีเอกลักษณ์อุโบสถเฉพาะตัว ที่ยังคงไว้ให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของอุโบสถน้ำเมืองเชียงตุง

“อุโบสถกลางน้ำวัดบ้านหะ” ตำบลยางลอ เมืองเชียงตุง (ภาพที่ 13) เป็นอุโบสถที่ถูกสร้างขึ้นกลางสระน้ำที่ถูกขุดขึ้นมาเองขอบสระก่ออิฐถือปูนเพื่อให้เห็นเขตที่ชัดเจน เสาต่อหม้ออุโบสถเป็นโครงสร้างคอนกรีตด้วยเสาไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินขอ ประดับเครื่องบนด้วยเครื่องเคลือบดินเผา ลายเมฆตั้งเมฆไหล ปราสาทเพ็ญ รวมถึงตำแหน่งสันจั่วที่เป็นรูปกนิกร กินรี ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของงานประดับสันหลังคาศาสนสถานของเมืองเชียงตุง อีกทั้งยังแยกทางเชื่อมระหว่างพื้นดินกับตัวอุโบสถน้ำ เพื่อความบริสุทธิ์ในการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์อีกด้วย

“อุโบสถกลางน้ำวัดบ้านท่า” ตำบลลาดฟ้า เมืองเชียงตุง (ภาพที่ 14) เป็นอุโบสถที่ถูกสร้างขึ้นกลางสระน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โครงสร้างอาคารเป็นงานคอนกรีตทั้งหมดเช่นเดียวกับวัดหนองซอน ส่วนเครื่องบนเป็นงานไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ ประดับเครื่องเคลือบดินเผาบนสันของหลังคา ทางเดินเข้าอุโบสถมีหลังคายื่นออกมา โครงสร้างดังกล่าวเป็นรูปแบบเดียวกับอุโบสถวัดหนองซอนมากถือเป็นรูปแบบอุโบสถกลางน้ำที่นิยมทำกันในชุมชนแถบนี้ ปัจจุบันมีสภาพที่ชำรุดทรุดโทรมมาก

“อุโบสถกลางน้ำวัดยางบัว” (โบ) ตำบลเมืองลับ เมืองเชียงตุง (ภาพที่ 15) อุโบสถกลางน้ำที่มีความเก่าแก่ที่สุด สร้างขึ้นกลางหนองน้ำธรรมชาติ โครงสร้างเป็นไม้ทั้งหมด ส่วนองค์ประกอบทางศิลปกรรมเป็นเครื่องไม้และเครื่องปั้นดินเผา มุงด้วยกระเบื้องดินขอ ประดับเครื่องเซรามิคบนสันหลังคาเป็นลายเมฆตั้งเมฆไหล รวมไปถึงเทวดา กินรี และกนิกร ทางเดินเข้าอุโบสถมีหลังคายื่นออกมาแต่ไม่ติดพื้นดิน โครงสร้างดังกล่าวถือเป็นรูปแบบที่แตกต่างไปจากอุโบสถกลางน้ำสามหลังที่กล่าวไปก่อนหน้านี้มาก กล่าวคือรูปแบบของอุโบสถกลางน้ำเป็นแบบโถงจึงสามารถมองเห็นได้ถึงกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในอุโบสถได้ แนวคิดการใช้พื้นที่ดังกล่าวนี้มีแนวคิดเช่นเดียวกับวิหารโถงในล้านนา

ปัจจุบันอุโบสถกลางน้ำหลังนี้มีสภาพที่ชำรุดทรุดโทรมมาก อีกทั้งยังขาดการดูแลเอาใจใส่ และเป็นที่แน่นอนว่าไม่มีการใช้งานแล้ว เนื่องจากวัดยางโบและชุมชนบ้านยางคำดังกล่าว ได้ย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งห่างออกไปจากเดิมประมาณ 500 เมตร และจากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า การย้ายหมู่บ้านดังกล่าวเกิดจากน้ำท่วมในบริเวณนี้ในช่วงหน้าฝน น้ำจากลำห้วยได้ไหลมาลงหนองน้ำแห่งนี้จนเอ่อล้นท่วมทั้งวัดและชุมชน ซึ่งในแต่ละปีนั้นมากเกินกว่าจะป้องกันได้ กอปรกับ

การย้ายชุมชนดังกล่าว ต้องการย้ายไปให้อยู่ใกล้กับถนนเพื่อความสะดวกสบายในการติดต่อระหว่างชุมชน โดยทั้งชุมชนและวัดเดิมไว้เป็นที่เฝ้าและฝังศพของคนในชุมชน

“อุโบสถกลางน้ำวัดหนองขอน” ตำบลลาดฟ้า เมืองเชียงตุง เป็นอุโบสถที่ถูกสร้างขึ้นกลางสระน้ำที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ โครงสร้างอาคารเป็นงานคอนกรีตทั้งหมดตั้งแต่เสาฐานรากถึงผนังรับน้ำหนัก ส่วนเครื่องบนเป็นงานไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ สันหลังคาประดับด้วยเครื่องเซรามิก ทางเดินเข้าอุโบสถเป็นสะพานไม่มีหลังคาคลุม แต่ทางเดินไม่เชื่อมกับขอบสระ ซึ่งเวลาใช้งานจึงนำไม้มาพาดข้ามเข้าสู่ตัวอาคาร ทั้งนี้ เพื่อให้สืมาปริสุทธ้อย่างแท้จริง ปัจจุบันอุโบสถวัดหนองขอนทรุดโทรมมาก ผุพังจากปลวกและการผุของโครงสร้างหลังคา สถานภาพในปัจจุบัน มีแนวโน้มที่จะรื้อทิ้งแล้วสร้างแบบใหม่ทับลงไป นับเป็นสิ่งที่น่าเสียดายถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงในกรณีดังกล่าว

ภาพที่ 13: อุโบสถกลางน้ำวัดบ้านหิะ ตำบลยางลอ ภาพที่ 14: อุโบสถกลางน้ำวัดบ้านท่า ตำบลลาดฟ้า เมืองเชียงตุง (ถ่ายเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2550)

ภาพที่ 15: อุโบสถกลางน้ำวัดยางวัว (โว) บ้านยางคำ ภาพที่ 16: อุโบสถกลางน้ำวัดหนองขอน เมืองเชียงตุง ตำบลเมืองลิง เมืองเชียงตุง (ถ่ายเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2550)

นอกจากนี้ ยังพบว่าการสร้างอุโบสถกลางน้ำ ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งจากการสำรวจเบื้องต้นพบที่วัดบ้านนาจ้ว วัดบ้านซอน เมืองเงิน แขวงไชยบุรี เป็นต้น ซึ่งยังใช้สำหรับทำพิธีอุปสมบท โดยเรียกอาคารดังกล่าวว่า “*บั่วสกลกลางน้ำ*” (โบสถกลางน้ำ) ซึ่งคิดว่ามีความเชื่อมโยงในเรื่องของรูปแบบ แบบแผนเขตการปกครองสงฆ์ในอดีต เพราะเมืองเงิน ถือเป็นหนึ่งเมืองที่มีอาณาเขตติดกับอาณาจักรล้านนา และช่วงระยะเวลาบางช่วงก็ได้เป็นส่วนหนึ่งของล้านนา โดยรูปแบบการสร้างอุโบสถกลางน้ำ และการบวชกลางน้ำเช่นนี้ ก็คงได้รับรูปแบบวัฒนธรรมจากลังกา โดยผ่านทางล้านนานั้นเอง

ภาพที่ 17: บั่วสกลกลางน้ำวัดนาจ้ว เมืองเงิน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (ถ่ายเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2560)

ภาพที่ 18: บั่วสกลกลางน้ำหลังใหม่วัดบ้านของ เมืองเงิน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (ถ่ายเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2560)

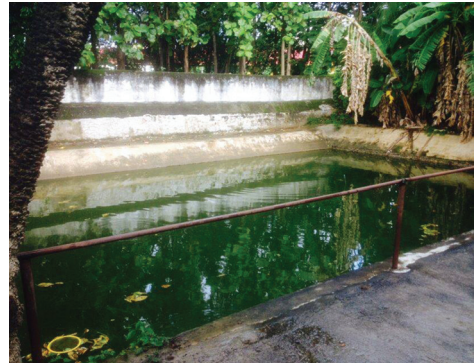
6. ข้อค้นพบว่าด้วยอุโบสถน้ำในวัฒนธรรมล้านนา

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่ง ลักษณะการใช้งาน และตำแหน่งที่ตั้งของโบสถ์ล้านนาในอดีตแตกต่างมากกับโบสถ์ในส่วนกลาง ทั้งนี้ในวัฒนธรรมล้านนายังแบ่งโบสถ์ ออกเป็น 2 แบบ คือ โบสถ์ที่ใช้ในการบวช และโบสถ์ที่ใช้ในการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ ซึ่งจากการเก็บข้อมูล และการสัมภาษณ์⁸ พบว่ามีการแบ่งหน้าที่การใช้อาคารดังกล่าวอย่างชัดเจน โดยโบสถ์ทั้ง 2 ประเภทส่วนใหญ่ต่างใช้กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนต่างกัน ความแตกต่างอยู่ที่การใช้สอย กล่าวคือ โบสถ์น้ำไม่ว่าจะเป็นแบบหนองโบสถ์, ขาตะสระ, หรืออุทกสีมา ล้วนใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับฆราวาส นั่นคือการบวชพระ หรือในล้านนาเรียกว่า “*เป็กตู่*” อันเป็นที่มาของคำว่า “*ขนาน*” อันมาจาก “*แพขนาน*” แล้วกร่อนคำเป็น “*หนาน*” ตำแหน่งหรือชื่อเรียกหน้าชื่อหลังจากการลาลึกขาบท ส่วนโบสถ์อีกประเภท คือโบสถ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ระหว่างหมู่พระสงฆ์ด้วยกันเท่านั้น ซึ่งความเป็นโบสถ์จะอาศัยใบเสมา เป็นเครื่องชี้แสดงรูปแบบลักษณะของพระอุโบสถ

⁸ พ่อหนานเขียน แก้วแพร่ (2560, 27 มีนาคม). มัคทายก วัดลำปางกลางฝั่งตะวันออก จังหวัดลำปาง. สัมภาษณ์.

ภาพที่ 19: อุโบสถกลางน้ำวัดพุทธเอ็น อำเภอมะเขม
จังหวัดเชียงใหม

ภาพที่ 20: หนองอุโบสถ หรือชาตะสระ วัดป่าตัน
กุมเมือง อำเภอมะเขม จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 21-22: อุโบสถที่ฝั้งหินสีมา หัวอุโบสถวัดสบเป็ง อำเภอมะเขม
จังหวัดเชียงใหม

ภาพที่ 23-24: ทางข้ามเข้าอุโบสถวัดบ้านถ้ำ อำเภอมะเขม
จังหวัดลำปาง และทางข้ามเข้าอุโบสถวัดพระธาตุนาหม้อ อำเภอกะเขม
จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 25: ทางข้ามเข้าอุโบสถ
วัดสันป่าหนาด อำเภอกะเขม
จังหวัดลำปาง ที่ต้องมีไม้พาด
เวลาเดินเข้าอาคาร

นอกจากกระเปียบแบบแผนการใช้สอยที่ต่างกันแล้ว วิธีการออกแบบทางเข้าของอุโบสถแต่ละประเภทยังแตกต่างกัน กล่าวคือ โบสถ์น้ำจะไม่มีสะพานเชื่อมต่อระหว่างพื้นดินกับตัวอาคาร แต่จะสร้างช่องว่างระหว่างกลางไว้เป็นสัญลักษณ์ หรือบางทีก็จะเป็นสะพานไม้ ที่ใช้พาตระหว่างพื้นดินกับตัวอาคารเวลาเดินข้าม พอข้ามเสร็จ ก็จะตั้งสะพานไม้นั้นออก เพื่อแยกพื้นที่ให้เกิดความบริสุทธิ์ที่สุด ส่วนทางเข้าอุโบสถที่ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างหมู่พระสงฆ์ หรือ “หัวโบสถ์” จะมีหินสีมาหรือใบเสมากำกับขอบเขตสำหรับพระสงฆ์ชาวบ้านห้ามเข้าขณะทำสังฆกรรม ดังนั้นอุโบสถในลักษณะนี้จะมีใบเสมากำกับเป็นสัญลักษณ์

ทั้งนี้ ขนาดของโบสถ์น้ำหรืออุทกสีมาจะมีขนาดเล็ก ใช้วัสดุที่ใช้สร้างที่ต่างจากหัวอุโบสถที่ใช้ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ซึ่งมีขนาดใหญ่และใช้วัสดุก่อสร้างที่คงทนถาวรกว่า นอกจากนี้ การตั้งเสาโบสถ์ในน้ำทำให้มีการผูกเรือนและทรวดตัวอย่างรวดเร็ว จึงอาจเป็นสาเหตุให้พบเห็นไม่มาก จนบางแห่งอาจหลงเหลือเป็นเพียงสระน้ำในวัดเท่านั้น และด้วยสภาพสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป ตั้งแต่ที่รับเอาวัฒนธรรมสยามเข้ามา โบสถ์น้ำจึงถูกลดบทบาทลงเรื่อยมาจนหายไปจากวัฒนธรรมล้านนา เหลือเพียงอาคารอุโบสถสำหรับใช้ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ ฝาผนังของโบสถ์น้ำ เช่น อุโบสถกลางน้ำวัดยางวัว(โว) บ้านยางคำ ตำบลเมืองลับ เมืองเชียงตุง จะมีความโปร่ง โล่ง และเปิดโอกาสให้ผู้สังเกตการณ์ภายนอกมองเห็นการอุปสมบทที่เกิดขึ้นภายในได้ วัสดุก่อสร้างส่วนใหญ่จึงใช้ไม้

ในเบื้องต้นสามารถบ่งชี้ถึงประเภทของอุโบสถในวัฒนธรรมล้านนาได้อย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตามการมองเพียงส่วนของทางเข้า ขนาดของอาคาร หรือแม้แต่ลักษณะของฝาผนัง ของอุโบสถในยุคปัจจุบัน ก็ไม่อาจจะสามารถแยกประเภทอาคารโบสถ์ในยุคปัจจุบันได้ เนื่องด้วยสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปในยุคปัจจุบัน ทำให้กฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผน และความแตกต่างของลักษณะการใช้สอยอุโบสถเปลี่ยนไป ดังตารางเปรียบเทียบลักษณะอุโบสถที่พบในวัฒนธรรมล้านนา ดังนี้

ตารางที่ 1: ตารางแสดงการเปรียบเทียบลักษณะอุโบสถที่พบในวัฒนธรรมล้านนา

ลักษณะ	อุโบสถน้ำ/หนองอุโบสถ	อุโบสถผูกพัทธสีมา/หัวโบสถ์
วัตถุประสงค์ในการสร้าง	สำหรับบวช/อุปสมบท	สำหรับทำสังฆกรรม เช่น การเข้าบวกรรมในวันเข้าพรรษา, วันออกพรรษา, รับองค์กฐิน
ลักษณะพื้นที่ตั้ง	ในสระน้ำ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือการขุดขึ้นโดยมนุษย์	กลางทุ่งนา หรือที่เป็นศูนย์กลางของหลายๆชุมชน แต่ห่างออกจากชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เพื่อให้พระวัดอื่นๆในหมู่อุโบสถมาทำสังฆกรรมร่วมกันได้สะดวก
ลักษณะตัวอาคาร	ตัวอาคารไม่ใหญ่มาก มีพื้นที่ใช้สอยโดยเฉลี่ย ประมาณ 12-20 ตารางเมตร ผนังโปร่ง โล่ง คนสามารถเห็นพิธีกรรมด้านในได้	ตัวอาคารไม่ใหญ่มาก มีพื้นที่ใช้สอยโดยเฉลี่ย ประมาณ 12-20 ตารางเมตร ผนังปิดมิดชิด ไม่ให้บุคคลภายนอกมองเห็น
ตัวกำหนดเขตแดน	น้ำ	เสมา

ตารางที่ 2: แสดงฐานข้อมูลอุโบสถน้ำในพื้นที่ต่างๆ 9

ประเทศ	จังหวัด/ เมือง	วัด/บ้าน	รูปแบบ		ปีที่สร้าง (อายุ)	วัสดุหลักที่สร้าง อาคาร		สภาพปัจจุบัน	
			ชาตะสระ (หนอง โบสถ์)	อาคาร		ไม้	ก่ออิฐ ถือปูน	ใช้งาน	ไม่ได้รับ การใ้ งาน
ไทย	ลำปาง	วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา	/		-				/
		วัดพระธาตุนาหม้อ อำเภอเกาะคา		/	2529 (บูรณะ)		/	/	
		วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม อำเภอเมือง	/		-				/
		วัดป่าฝาง อำเภอเมือง	/		2435 (ช่วงสร้าง วัด)				/
		วัดหัวข่วง อำเภอเมือง	/		-				/
		วัดป่าต้นกุ่มเมือง อำเภอเมือง	/		ไม่ปรากฏ ข้อมูลที่ แน่ชัด				/
		วัดบ้านถ้ำหลวง อำเภอเมืองปาน		/	2490	/			/
		วัดพระบาทแม่ไท อำเภอแม่ทะ		/	2477	/		/	
		วัดน้ำโจ้ อำเภอแม่ทะ		/	2535 (บูรณะ)	/		/	
		วัดสันป่าหนาด อำเภอ เถิน		/	ไม่ปรากฏ ข้อมูลที่ แน่ชัด	/		/	
		วัดสันหลวง อำเภอเถิน		/	2525 (บูรณะ)	/		/	
		วัดปากกอง อำเภอเถิน		/	ไม่ปรากฏ ข้อมูลที่ แน่ชัด	/		/	

.....

⁹ จากการสำรวจระหว่างปีพ.ศ.2552-ปีพ.ศ.2559

ประเทศ	จังหวัด/ เมือง	วัด/บ้าน	รูปแบบ		ปีที่สร้าง (อายุ)	วัสดุหลักที่สร้าง อาคาร		สภาพปัจจุบัน	
			ชาตะสระ (หนอง โบสถ์)	อาคาร		ไม้	ก่ออิฐ ถือปูน	ใช้งาน	ไม่ได้รับ การใช้ งาน
	พะเยา	วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง		/	2528		/	/	
		วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง	/		-				/
	เชียงราย	วัดหนองบัวสด ตำบล หนองบัวสด อำเภอ เชียงแสน		/	ไม่ปรากฏ ข้อมูลที่ แน่ชัด	/			/
	เชียงใหม่	วัดพุทธเอ็น อำเภอแม่แจ่ม		/	-	/		/	
		วัดป่าแดด อำเภอแม่แจ่ม		/	-		/	/	
		วัดสวนดอก อำเภอเมือง	/		-				/
		วัดเชียงมั่น อำเภอเมือง	/		-				/
		วัดพระสิงห์ อำเภอเมือง	/		-				/
		วัดเมืองลับ ตำบลป่า ตัน อำเภอเมือง		/	2550 (บูรณะ)	/		/	
		วัดท้าวบุญเรือง อำเภอหางดง		/	-	/			/
		วัดช้างค้ำน้อย อำเภอหางดง	/		-				/
		วัดแม่กำปอง ตำบล ห้วยแก้ว อำเภอแม่ฮอน		/	2473	/		/	
		วัดหนองกอกคำ อำเภอเวียงแหง		/	2555		/	/	
	ลำพูน	วัดห้วยน้ำอุ่น อำเภอสี		/	2554 (บูรณะ)		/	/	
		วัดป่าเล้า อำเภอเมือง		/	2527 (บูรณะ)		/	/	

ประเทศ	จังหวัด/ เมือง	วัด/บ้าน	รูปแบบ		ปีที่สร้าง (อายุ)	วัสดุหลักที่สร้าง อาคาร		สภาพปัจจุบัน	
			ชาตะสระ (หนอง โบสถ์)	อาคาร		ไม้	ก่ออิฐ ถือปูน	ใช้งาน	ไม่ได้รับ การใช้ งาน
สาธารณรัฐ แห่ง สหภาพ เมียนมา	รัฐฉาน เมืองเชียง ตุง	วัดบ้านสะ		/	-		/	/	
		วัดยางโว(วัว)		/	-		/	/	
		วัดบ้านหนองซอน		/	-		/	/	
		วัดบ้านท่า		/	-		/	/	
สาธารณรัฐ ประชา ธิป ไตยประชา ชนลาว	เมืองเงิน แขวงไชย บุรี	บ้านนาวัว		/	ไม่ปรากฏ ข้อมูลที่ แน่ชัด	/			/
		บ้านซอน		/	2557 (บูรณะ)	/		/	

7. บทสรุป

จากการเปรียบเทียบอุโบสถกลางน้ำในพื้นที่ศึกษาในเชิงแนวคิด คติการสร้าง รวมไปถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่า มีรากฐานแนวคิดที่รับจากพุทธศาสนาฝ่ายลังกา ซึ่งมีคติในการบวชในอุโบสถกลางน้ำโดยถือว่าการบวชพระภิกษุสงฆ์ที่มีความบริสุทธิ์มากที่สุดทว่าก็มาพัฒนาต่อในท้องถิ่นจนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งคติที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและควรแก่การสืบสานในการรักษารูปแบบอุโบสถกลางน้ำที่ยังหลงเหลืออยู่ ถึงแม้ว่าพิธีกรรมการบวชกลางน้ำนั้นจะพบเห็นได้ยากแล้ว แต่ยังคงเหลือไว้ซึ่งหลักฐานของสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์ให้คนรุ่นหลังได้เห็นและได้ศึกษา

พัฒนาการของการสร้างสิ่งก่อสร้างเพื่อรองรับพิธีกรรมการบวชกลางน้ำ จะเห็นได้ว่าในระยะแรกนั้นใช้การผูกแพขนานบวชกลางน้ำ ต่อมาพัฒนามาสู่การสร้างอุโบสถถาวรกลางน้ำในสระสี่เหลี่ยม เพื่อให้เห็นเขตที่ชัดเจนและสะดวกต่อการทำสังฆกรรมในครั้งต่อไปด้วย เรียกว่า “อุทกสีมา” มีความหมายเหมือนกับ “ขันทสีมา” ของโบสถ์บนบก ทั้งนี้ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถกลางน้ำมีความคล้ายคลึงกับรูปแบบวิหารที่มีความนิยมก่อสร้าง เพียงแต่มีขนาดเล็กและถูกตัดทอนองค์ประกอบบางส่วนเพื่อให้เหมาะสมกับการก่อสร้างหากมีสะพานถาวรเชื่อมระหว่างพื้นดินกับตัวอาคารกลางสระน้ำจะไม่สร้างให้บรรจบกัน หรือใช้สะพานชั่วคราวที่ถอดออกในขณะทำพิธีกรรมและหลังการใช้งาน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการประกอบพิธีกรรมและอุโบสถกลางน้ำว่าเป็นพื้นที่ส่วนสำหรับพระสงฆ์ร่วมในการทำสังฆกรรมเท่านั้น

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้อุโบสถกลางน้ำหมดบทบาทลงมีหลายประการ ทั้งข้อจำกัดในตัวเอง เช่น ประเด็นเกี่ยวกับความคงทน การดูแลรักษา ตลอดจนแบบแผนวิถีทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นได้ว่าการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ได้ส่งผลให้บทบาทวิธีการปฏิบัติในการบวชพระในอุโบสถน้ำปรับ

เปลี่ยนไปประกอบพิธีในอุโบสถที่ผูกเสมา และเมื่อแต่ละวัดมีความนิยมในการขอพระราชทานวิสุงคามสีมา ทำให้ระบบหัวโบสถ์หรือหมวดอุโบสถแบบเดิมลดบทบาทลง จนไม่มีการทำสังฆกรรมร่วมกันแบบในอดีต ขาดการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน เป็นเหตุให้อุโบสถแบบระบบหัวโบสถ์ถูกทิ้งร้างไป และเสื่อมสภาพลงตามกาลเวลา จนทำให้หลักฐานทางสถาปัตยกรรมหายไปเหลือเพียงรูปแบบที่สามารถจำแนกประเภทและอายุสมัยของโบสถ์กลางน้ำที่เป็นตัวอาคารอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-26 เท่านั้น

นอกจากนี้ในการศึกษายังสามารถพบรูปแบบตัวอาคารอุโบสถกลางน้ำที่ยังคงสภาพและหลักฐานของรูปแบบอาคารในเขตภาคเหนือและพื้นที่ในเขตวัฒนธรรมร่วม เช่น เมืองเชียงตุง เขตรัฐฉาน ประเทศพม่า เมืองเงิน แขวงไชยบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งบางพื้นที่นั้นอาจจะเป็นข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจในครั้งนี้ ซึ่งถือเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไปได้ในศาสตร์อื่นๆที่เกี่ยวข้อง

บรรณานุกรม

- Bunnag, Pittaya. (2006). **Reung khong reo sima**. (In Thai) [Sima]. Thaikadeesuksa. [The Journal of the Thai Khadi Research Institute] 3(1), 127-160.
- Prayut Puttatto, Phra Dharmakote. (1997). **Phraphutthasassana nai asia**. (In Thai) [Buddhism in Asia]. Bangkok: Thammasapa.
- Saenyakeradtikun, Suebsak. (2008). **Rai ngan kan sum road ngan sathapattayakram nai khet ampher maetha changwad lampang**. (In Thai) [Architectural Survey Report in Mae Tha district Lampang]. Chiang Mai: Northern Archeology Center, Chiang Mai University.
- Sunthorn, Hamun. (2006). **Udakukkhepa sima**. (In Thai) [The Ubosot in the pond]. Lamphun: Lamphun Provincial Administrative Organization.
- Thong dee suratecho, Phra thum kitti wong. (2005). **Rachabandit phojchananukrom pher kan suksa phutthasat chud kham wad**. (In Thai) [Dictionary for Buddhist Studies Series Measurement words]. Bangkok : Wat Ratchasaram.
- Wongsurawat, Kovit. (2010). **Kan meung kan prokkrong thai: lai miti**. (In Thai) [Multi Dimensional of Thai Politics]. Bangkok: Kasetsart University, Faculty of Social Sciences Department of Political Science and Public Administration Political Science Project.

สัมภาษณ์

- Kaewprea, Kheayn. (March 27, 2017). Interview. Wat Lampangkrangtawanaok, Muang District, Lampang Province.
- Panya Silvimon, Phra Kru. (March 7, 2017). Interview. Wat Tha Pha, Keakha District, Lampang Province.
- Udom Thammintin, Phra Kru. (March 15, 2008). Interview. Wat Nam Jho, Mae Tha District, Lampang Province.